

УДК 55.072.2

В. Ю. СТЕПАНОВ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Узагальнено основні теорії щодо становлення та розвитку інформаційного суспільства. Визначено головні особливості сучасного інформаційного суспільства.

The article is devoted to generalization of basic theories to becoming and development of informational society. Basing on the opinions of different scholars the main features of modern informational society are determined.

Ключові слова: інформаційне суспільство, державне управління, суспільні зміни, особливості інформаційного суспільства.

Як свідчить багатотисячолітній історичний досвід, система державної влади та державного управління не може ігнорувати суттєві зміни в суспільстві, що відбуваються. Особливо, якщо йдеться про зміну самого суспільства, його перехід на новий етап розвитку. А саме це і відбувається зараз, коли сучасне суспільство змінюється докорінним чином, стаючи “інформаційним суспільством”. Для того щоб ефективно здійснювати державне управління в умовах нового суспільства, необхідно розуміти його сутність, зміст і особливості, що обумовлені концептуальними засадами його становлення та розвитку. Це й обумовлює актуальність даної статті.

Становленню та розвитку інформаційного суспільства присвячено праці таких науковців, як Р. Дарендорф, Д. Белл, Ж. Елльоль, А. Етціоні, М. Кастельс, І. Курносов, Дж. Ліхтхайм, А. Ракітов, Т. Стоуньєр, О. Тоффлер, А. Турен, К. Ясперс та ін. Проте слід відзначити, що, наприклад, А. Турен обмежується суто економічним аспектом, а Ж. Елльоль – соціальними чинниками [4]. Не виключенням, до речі, є й визначення Єврокомісії, згідно з яким інформаційним називається суспільство, в котрому діяльність людей здійснюється на основі послуг, наданих за допомогою інформаційних технологій і технологій зв’язку [9]. Тому метою даної статті є узагальнення існуючих основних концептуальних положень становлення та розвитку інформаційного суспільства і через це – знаходження його головних особливостей.

Багато вчених і мислителів писали та говорили про суспільство, що йде на зміну індустріальному, але першу його науково обґрунтовану концепцію запропонував Д. Белл у роботі “Грядуще постіндустріальне суспільство” [1]. Розділяючи історію суспільства на три стадії – аграрну, індустріальну і постіндустріальну, автор прагнув змалювати контури постіндустріального суспільства, багато в чому відштовхуючись від характеристик індустріальної стадії. Подібно до інших теоретиків індустріалізму, він трактує індустріальне суспільство як організоване навколо виробництва речей і машин для виробництва речей. Саме індустріальний характер суспільства, за

Беллом, визначає його соціальну структуру, включаючи систему професій і соціальні прошарки. На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, які відбуваються в середині ХХ ст. свідчать, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке і повинне стати визначальною соціальною формою ХХІ століття, перш за все в США, Японії, Радянському Союзі та в Західній Європі.

Як відзначає Д. Белл, для постіндустріального суспільства характерним є перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому в постіндустріальному суспільстві набувають широкого розповсюдження нові види послуг: гуманітарна освіта, охорона здоров'я, соціальні служби; і професійні послуги: аналіз і планування, дизайн, програмування тощо. Ця межа постіндустріального суспільства тісно пов'язана зі змінами в розподілі занять: спостерігається зростання інтелігенції, професіоналів і “технічного класу”. Отже, якщо індустріальне суспільство є організацією машин і людей для виробництва речей, то центральне місце в постіндустріальному суспільстві займають знання й інновації.

Величезний внесок у розвиток концепції постіндустріального суспільства вніс також американський соціолог і філософ Е. Тофлер, який, власне, й увів у широке застосування термін “інформаційне суспільство”. Він є автором трилогії, що присвячена дослідженню інформаційного суспільства: “Шок майбутнього” (1970), “Третя Хвиля” (1980) і “Метаморфози влади” (1990).

У першій книзі “Шок майбутнього” [8], Е. Тофлер показує всю грандіозність змін, яку несе із собою майбутнє постіндустріальне суспільство. Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій приводить до того, що потоки інформації, котрі спрямовані на людину, збільшуються з кожним днем, при одночасній тенденції до все більшої диференційованості. Людина не встигає зупинитися на одному, як уже з'являються десятки, а то і сотні нововведень. Людина відчуває себе розгубленою, у неї з'являються синдроми психологічних і навіть фізичних нездужань. Це, Е. Тофлера, є хворобою, яку він назвав “шоком майбутнього”.

Більш детальна і розроблена постіндустріальна концепція Е. Тофлера представлена в його “Третій хвилі” [7]. Подібно Д. Беллу, Е. Тофлер вважає початком становлення постіндустріального суспільства середину ХХ ст., той час, коли комп'ютерні технології досягли значних результатів у своєму розвитку. Інформація як основа суспільства майбутнього починає тіснити навіть таку традиційну для індустріального суспільства сферу, як виробництво. Знання, і в першу чергу знання високотехнологічне, здатне породжувати нове знання і бути упровадженим у будь-яку сферу людської діяльності, стає основним ресурсом людства.

Революція, що відбулася в науці та техніці, робить найглибший вплив на всі сфери людської діяльності. Змінюються старі уявлення про сім'ю, роботу, мораль, людське спілкування, відбуваються величезні зміни і у сфері культури, тобто кардинальним чином змінюється все суспільство. Не менші зміни відбуваються і у сфері виробництва. Розвинуті інформаційні та комп'ютерні технології дозволяють знищити попередній порядок масифікації, стандартизації і синхронізації.

Але перехід до інформаційного суспільства для Е. Тофлера не зводиться тільки до розвитку інформаційних технологій. Інформаційне суспільство, головним

ресурсом якого є знання, що передається за допомогою телекомунікацій, а головною енергетичною базою – відновлювані джерела енергії, є єдиним можливим шляхом розвитку людства. В цій необхідності переходу до нового суспільства і полягає основна відмінність концепції Е. Тофлера від Д. Бела, в якого процес становлення інформаційного суспільства – процес планомірної еволюції. У Тофлера ж ключовий момент – момент кризи цивілізації, її повного зживання, у результаті якого цивілізація вже не може розвиватися на старій основі.

У третій книзі “Метаморфози влади” [6] Е. Тофлер показує, як особливості нового, інформаційного, суспільства впливають на процеси управління, змінюють їх. Ключовим чинником у цій зміні теж є знання. Саме воно стає основою влади в інформаційному суспільстві, – знання може карати, винагороджувати, переконувати і змінювати. Володіючи знанням, можна вміло обійти небажані ситуації і таким чином уникнути зайвих витрат сил і засобів, воно слугує для примноження багатства і сили. Відзначимо, що знання для Тофлера, це, перш за все, інформація, дані, уявлення і образи, а також підходи, цінності та інші символічні продукти суспільства незалежно від того, “істинні” вони, “приблизні” або “помилкові”.

Значний внесок у розвиток концепції інформаційного суспільства вніс і французький філософ і соціолог М. Кастельс. Опублікована в 1994 році його робота “Інформаційна епоха” [3] багато в чому доповнила концепції Д. Бела і Е. Тофлера. Подібно до них М. Кастельс дотримується цивілізаційного підходу до дослідження суспільства, тобто розділяє всю історію людства на три цивілізації: аграрну, індустріальну, інформаційну. Для кожної з цих трьох епох характерний свій елемент, який є фундаментальним. Якщо для аграрної цивілізації це кількісне зростання трудових зусиль і здобичі ресурсів, для індустріальної епохи – введення нових енергетичних джерел, то для інформаційної епохи це, перш за все, технологія генерації знання і обробки інформації. Специфічною для даної епохи є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності, а розвиток інформаційного сектора спричиняє за собою так само зміни і в соціальному секторі. Ці новели інформаційної епохи мають глобальний характер, саме тому про це суспільство можна говорити як про цивілізацію.

Нове суспільство характеризується, перш за все, розвитком комп’ютерних і телекомунікаційних технологій, тому основою даного суспільства стає інформація. Але інформація не в буденному її розумінні, як будь-яке зведення про щось або про когось, а інформація високотехнологічна, здатна породжувати нову інформацію, яка може бути вमितь пушеною у виробництво для інтенсифікації виробничого процесу.

Розглянуті концепції, також як ідеї інших авторів, дозволяють визначити декілька головних особливостей інформаційного суспільства:

1. В інформаційному суспільстві саме інформаційні ресурси мають найбільшу цінність. Пояснюючи це, Т. Стоуньєр відзначав, що інструменти і машини, будучи упредметненою працею, є в той же час упредметненою інформацією [4]. Ця ідея справедлива і щодо капіталу, землі та будь-якого іншого чинника економіки, в якому упредметнена праця. Немає жодного способу продуктивного додавання праці, яка в той же самий час не була б додаванням інформації. Більш того, інформацію, подібно

капіталу, можна накопичувати і зберігати для майбутнього використання. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси несуть його основну економічну цінність, його найбільше потенційне джерело багатства.

2. Як зазначає І. Масуда [2], змінюється сам цикл розвитку суспільства. Якщо для індустріального суспільства він має вигляд: “матеріальні потреби – виробництво матеріальних благ – споживання – задоволення – розвиток матеріальної продуктивної сили – матеріальні потреби”; то для інформаційного суспільства такий: “потреби в досягненні – виробництво інформації – дія по досягненню мети – задоволення – розвиток інформаційної продуктивної сили – потреби в досягненні”.

3. Інформаційні досягнення зробили світ глобальним. Йдеться не тільки про інтернаціоналізацію економіки, світовий розподіл праці тощо, а і про значний культурний зсув, виникнення все більшої кількості космополітів, під якими розуміються люди, що не ідентифікують себе з якимось певним культурним і соціальним середовищем. Культурне середовище такі люди обирають для себе самі, створюючи його з фрагментарних частин, запозичених в інших культур.

4. Основою влади в інформаційному суспільстві стає знання. При цьому знання як ресурс має низку відмітних властивостей від традиційних ресурсів: знання є невичерпним, ніколи не може бути надлишком знань, розвиток знання спрямований у нескінченність, одне і те ж знання може бути використано великою кількістю людей водночас, знанням можуть володіти як слабкі, так і сильні.

5. Суттєво змінюється соціальна структура суспільства. Зміни відбуваються за трьома напрямками [5]:

- зміна самих соціальних груп – їх кількість зростатиме, що призведе, природно, до зменшення їх середнього розміру. У той же час якісні параметри соціальних груп поліпшуватимуться за такими параметрами, як рівень освіти, інтелектуальності тощо;

- зміна відсоткового співвідношення між різними соціальними групами – зростатиме частка людей, зайнятих інтелектуальною працею, а також зайнятих у сфері інформаційних послуг. Крім того, збільшиться кількість працездатних людей за рахунок надання більш широкої можливості трудитися літнім людям і людям з обмеженими можливостями;

- зміна типів взаємозв’язків між соціальними групами – пірамідальна соціально-економічна структура все більше і більше поступатиметься місцем мережній (мозаїчній) структурі.

6. У сучасному інформаційному суспільстві інформаційні технології використовуються в усіх сферах людської діяльності. Вони змінюють усю інфраструктуру попереднього суспільства. Транспорт і традиційні засоби зв’язку, такі як пошта і телеграф, перестають відігравати ту домінуючу роль, яку вони мали в аграрному й індустріальному суспільстві.

7. Завдяки інформаційним технологіям ті негативні наслідки стандартизації, централізації і масифікації, що призводять до втрати людьми своєї індивідуальної цінності та перетворюють їх на загальну однорідну масу “Ми”, чим залякували критики індустріалізму ХХ сторіччя, з часом йдуть в минуле. Комп’ютер дозволяє в лічені секунди змодельовати унікальний зразок, будь то одягу, меблів, автомобіля тощо. Виробництво перестає бути конвеєрним, воно стає перепрограмованим,

різним для кожного випуску.

8. Розвиток інформаційного суспільства багато в чому дозволяє повернутися до “прямої демократії” в тому значенні, як вона розумілася у своїх витоках в Стародавній Греції. Це пов’язано з тим, що поява комп’ютерних інформаційних мереж ліквідувала головну причину виникнення представницької демократії (на цю причину, наприклад, указував ще Монтеск’є), а саме – неможливість проведення регулярних зборів усіх громадян держави для вирішення нагальних питань. Неможливо просто фізично, як це було в грецьких полісах, зібрати в одному місці всіх громадян, що мають право голосу, і вислухати їхню думку. Звичайно, елементами прямої демократії є вибори до органів влади і всенародні та місцеві референдуми, але вибори відбуваються лише час від часу, а з проведенням референдумів також часто пов’язана низка проблем.

Інформаційне суспільство, що базується на розвинутих інформаційних технологіях, у принципі дозволяє усунути всі технічні перешкоди на шляху повернення до прямої демократії, яку в сучасних умовах вірніше б назвати інформаційною демократією. Деякі автори, такі як М. Порат [10], у зв’язку з цим навіть вважають, що слід взагалі відмовитися від представницької демократії, повністю замінивши її інформаційною. Зрозуміло і те, що інформаційну демократію не слід розуміти тільки як постійне проведення референдумів з використанням відповідних засобів і технологій, на яких громадяни можуть висловлювати свою думку з того чи іншого питання. Інформаційна демократія – це, перш за все, надання можливості громадянам брати участь у державному управлінні.

9. Інформатизація і комп’ютеризація докорінно змінюють традиційні уявлення про працю і професії. В аграрному й індустріальному суспільствах під працівником, перш за все, розумілася людина, яка проводила велику частину свого часу або в полі, або за верстатом, або в кабінеті. Для того щоб працювати в інформаційному суспільстві, в основному немає навіть необхідності покидати свій будинок. Тому для інформаційного суспільства є характерним зростання автономізації людей у своїй професійній і побутовій діяльності, оскільки сучасні технології дозволяють спілкуватися з навколишнім світом “не виходячи з дому”. Якщо в індустріальному суспільстві людина реалізується тільки будучи елементом у певній системі корпоративних зв’язків, то в інформаційному суспільстві людина жорстко не прив’язана до них, вона може самостійно і достатньо легко їх змінювати.

Незважаючи на безумовно позитивні результати, які дає становлення та розвиток інформаційного суспільства, не можна не відзначити, що воно також викликає нові проблеми та загрози. До них можна віднести, наприклад, проблему нерівності в доступі до нових інформаційних технологій і технічних засобів (не лише через неможливість придбати їх, але також і внаслідок неволодіння відповідними знаннями, вміннями і навичками), що веде до нової суспільної нерівності. Відсутність цензури в інформаційних мережах призводить до широкого розповсюдження непристойних матеріалів, що представляють загрозу моральним основам суспільства. Інтернет часто використовують для незаконних азартних ігор, у ньому поширюють пропагандистські матеріали злочинних організацій, рецепти виготовлення

вибухових і отруйних речовин, зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів розкриття електронних та інших шифрів тощо. Для деяких країн виникає спокуса використовувати наявні в них переваги в комп'ютерних технологіях і засобах інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну і суспільну свідомість для інформаційної, політичної, економічної та культурної експансії. Тому визначення того, яким чином протидіяти зазначеним та іншим загрозам, має стати напрямком подальшого дослідження.

Література:

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Наука, 1999. – 221 с.
2. *Воронина Т. П.* Информационное общество: Сущность, черты, проблемы / Т. П. Воронина. – М. : Издательский отдел ЦАГИ, 1998. – 442 с.
3. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс. – М. : “Academia”, 2000. – 347 с.
4. *Морозова Л. А.* Проблемы современной государственности / Л. А. Морозова. – М. : Юридическая литература, 1998. – 394 с.
5. Совершенствование деятельности органов государственной власти и местного самоуправления на основе использования информационных технологий. – 2002. – (часть II). – Вып. 13. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/rus/government/newsletters/issue13>
6. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : Логос, 2001. – 289 с.
7. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 366 с.
8. *Тоффлер Э.* Шок будущего / Э. Тоффлер. – М. : Логос, 2000. – 328 с.
9. Электронная нервная система для государственных служб. – Режим доступа : <http://www.microsoft.com/rus/government/whitepapers>
10. *Porat M.* Global Implications of Information Society / M. Porat // J. Community. – 2001. – Winter. – P. 72–95.

Надійшла до редколегії 27.05.2009 р.